

سکه‌های اَرّجان و بَزْمِ قباد و نادرستی روایات تاریخی

جواد نیستانی*

تقدیم به روان شاد استادم دکتر زریاب
که در تألیف این مقاله مشوق من بودند.

براساس منابع جغرافیایی و روایات تاریخی، قباد اول پادشاه ساسانی (۴۸۸-۵۳۱ م) پس از نبرد با رومیان در ۵۰۲ م و گشایش شهرهای آمِد و میافارقین واقع در شمال بین‌النهرین، اسیران بسیاری گرفت و برای نگاهداری آنان فرمان بنای شهر جدیدی را بین فارس و اهواز صادر کرد.^۱ به گفته ابن بطریق و دیگر مآخذ، قباد اول این ناحیه جدید را که همان اَرّجان

* مسئول شاخه سکه‌شناسی بخش هنر مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.

۱. ابن‌فقیه، احمد، مختصر کتاب البلدان، چاپ دخویه، لیدن ۱۳۰۲، ص ۱۹۹؛ دینوری، احمدبن داود، اخبار الطوال، چاپ عبدالمنعم عامر، قاهره ۱۹۶۰، ص ۶۶؛ طبری، محمدبن جریر، تاریخ طبری: تاریخ الأمم والملوک، چاپ محمدابوالفضل ابراهیم، بیروت ۱۹۶۷، ج ۲، ص ۹۴؛ حمزة اصفهانی، تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیاء، بیروت ۱۹۶۱، ص ۵۱؛ مسکویه، احمدبن محمد، تجارب الامم، ترجمه ابوالقاسم امامی، تهران ۱۳۶۹ ش، ج ۱، ص ۱۵۵، ۱۵۸؛ مجمل التواریخ و القصص، چاپ ملک الشعراى بهار، تهران ۱۳۱۸ ش، ص ۷۴.

باشد قباد خوره نامید^۱. اما طبری نام کهنتری را برای اَرّجان قائل شده و از آن به رامقباد که همان بومقباد یا بَزْم قباد^۲ باشد، یاد کرده است^۳. نویسنده نهایه‌الارَب فی اخبار الفرس و العرب آن را آمد قباد^۴ و حمزه اصفهانی به از آمدکواد، به معنای قباد بهتر از آمد، آورده است^۵.

اشاره طبری بدین نام سبب شده است تا برخی از محققان این دو نام را به یک موضع و یا به ناحیه وسیعتری نسبت دهند. مارکورات نام «وه از آمدکواد» را به عنوان نام رسمی اَرّجان پذیرفته است^۶ و شوارتس نیز آن را کهنتری نام این رستاق دانسته است^۷. برخی دیگر در تحقیقات خود از دو نامی که طبری برای شهر اَرّجان آورده، یاد نکرده‌اند و با تردید از روایت حمزه اصفهانی سخن گفته‌اند^۸. واکر عقیده دارد همانطور که زرنج و سیستان دو نام برای یک ناحیه بوده و نامشان به عنوان ضرابخانه بر روی سکه‌ها آمده است، برم قباد و اَرّجان نیز راجع به یک ناحیه است. وی بر این باور است که برم قباد، نام منطقه بزرگی است و اَرّجان نام حاکم نشین آن بوده است^۹.

۱. ابن بطریق، سعید، التاريخ المجموع علی التحقيق و التصدیق، بیروت ۱۹۰۵ ص ۱۹۱؛ ابن بلخی، عبدالله، فارس نامه، چاپ گای لسترنج و رینولد الن نیکلسون، تهران ۱۳۶۳ ش، ص ۱۴۸؛ مستوفی، حمدالله، نزهة القلوب، چاپ گای لسترنج، تهران ۱۳۶۲ ش، ص ۱۲۹؛ زرکوب شیرازی، احمدین ابی‌الخیر، شیرازنامه، چاپ بهمن کریمی، تهران ۱۳۱۰، ص ۲۰.

۲. به نظر می‌رسد که بتوان این نام را به دو صورت خواند: یکی به صورت بَزْم قباد که بنا به روایت جغرافیدانان دوره اسلامی چون استخری، ابن حوقل و مقدسی بَزْم نام ناحیه سردسیری در فارس بوده و یکی از معانی آن تالاب، استخر و چشمه است؛ و صورت دیگر که حرف «ب» را در ابتدای کلمه، جزو این نام محسوب نکنیم و چون موارد دیگر بر روی سکه‌ها، آن را به معنی «ضرب ب» تلقی کنیم. به این ترتیب نام بَرْمقباد به دست می‌آید و از آنجا که عربها هم در تلفظ و هم در تحریر حرف، الف را به صورت فتحه می‌گویند و می‌نوشتند، این نام را می‌توان به شکلی که طبری آورده است یعنی، رامقباد نوشت و تلفظ کرد. ۳. طبری، ج ۲، ص ۹۴.

۴. نهایه‌الارَب فی اخبار الفرس و العرب، نسخه عکسی، برگ ۱۷۱.

۵. حمزه اصفهانی، ص ۵۱؛ معجم التواریخ و القصص، ص ۷۴.

6. J. Marquart, *Eranšahr*, Berlin 1901, pp. 41-42.

7. P. Schwarz, *Iran im mittelalter nach den Arabischen Geographen*, New York, 1969, p. 112.

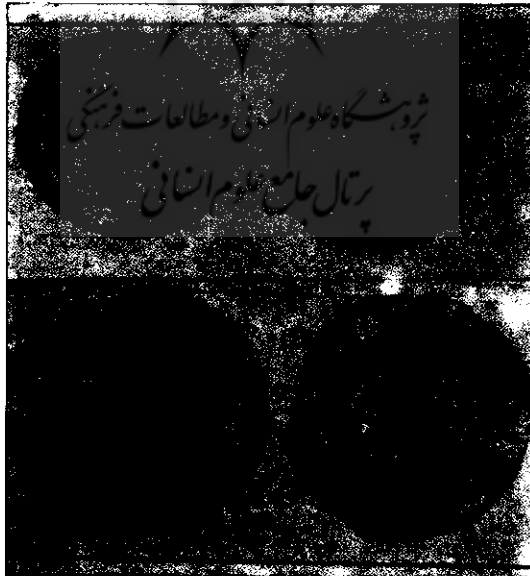
۸. تئودور نولدکه، تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، ترجمه عباس زریاب، تهران ۱۳۵۸ ش، ص ۲۴۸.

9. J. Walker. *A Catalogue of The Arab-Sassanian Coins*, Oxford, 1967, P. Li, 85.

مأخذ: Walker

'Abd al-Rahmān Ibn Ziyād
PL. XV.14, XXX V.5

مأخذ: Walker

Al. Hakamiben Abl'l-As
PL. XXX V.6, XXXV.7

برخی دیگر با توجه به اینکه در منابع دوره اسلامی، در فصول فتوحات لشکریان اسلام، از برم قباد نامی برده نشده است و تنها از ارّجان یاد می‌شود، این فرض را مطرح می‌سازند که پیش از قباد اول شهر یا ناحیه‌ای با نام ارّجان وجود داشته است. به این ترتیب که پس از پیروزی قباد در شمال بین‌النهرین و کوچ دادن مردمان آن ناحیه به استان ارّجان، در واقع ناحیه جدید اداری پدید آمد که مرکز شهر به نام خود آن خوانده می‌شد. از این رو در کنار این نام رسمی، نام باستانی آن نیز به کار می‌رفته و در حدود اواخر حکومت ساسانیان باز این نام قدیمی احیاء شده است، یعنی نام کهن ارّجان جای خود را به «وه از آمد قباد» داد.^۱ اما آنچه احتمال اطلاق این دو نام را بر یک شهر یا حتی یک محل و ناحیه ضعیف می‌سازد، یافتن سکه‌هایی با محلّهای ضرب ارّجان و برم قباد است که به طور همزمان در ۵۴ ق و به نام یک حاکم یعنی عبدالرحمن بن زیاد ضرب شده‌اند.^۲

نام عبدالرحمن بن زیاد به خط پهلوی بر روی سکه‌های عرب ساسانی و با نقش نیم رخ خسرو پرویز با تاجی بر سر، درون یک دایره و یک نیم دایره آمده است. از دیگر ویژگیهای این نوع سکه، می‌توان به نشانه هلال ماه و ستاره درون دایره در مقابل تاج، نام حاکم به خط پهلوی، نشانه‌های ویژه در کنار نشانه‌های خسرو، نوشته کوفی بسم الله بر حاشیه سکه، واژه پهلوی افزوت به معنای برکت و افزون شدن و نیز علامت ماه و ستاره بر روی موقعیتهای ساعت ۳، ۶ و ۹ اشاره کرد.

در پشت این سکه‌ها، درون سه دایره متداخل، آتشدانی قرار دارد که دو نفر ملازم در دوسوی آن ایستاده‌اند. در سمت راست، درون دایره مرکزی نام محل ضرب و در سمت چپ تاریخ ضرب سکه به خط پهلوی نقش شده است. طرح ماه و هلال و ستاره بر روی موقعیتهای ساعت ۳، ۶، ۹ و ۱۲ نیز دیده می‌شود.^۳

1. H. Gaube. *Die Südpersisch provinz Arragan/ kuh-Giluyeh von der Arabischen eroberung bis zur Safawiden zeit*, wien 1973. Band II, p. 29-30. 2. Walker, op.cit.

3. *ibid*, pp. 84-85.

بنابر آنچه گفته شد، احتمال اینکه یک حاکم در طول یک سال از یک محل و یک ضربخانه تحت دو نام برای خویش سکه زده باشد، بسیار بعید می‌نماید؛ همچنین ادامه ضرب این نوع سکه‌ها در اَرْجان در ۵۶ق و برم قباد در ۵۸ق با نام حاکم محل دیگری به نام حکم بن ابی العاص تاییدی دوباره بر نظریه بالاست.^۱

بر اساس مدارک موجود سکه‌ای از قبل از اسلام با ضرب ارگان (اَرْجان) تاکنون یافت نشده است. اگر چه ضرب سکه‌های عرب ساسانی در این شهر، احتمال ضرب آن را در قبل از اسلام کاهش نمی‌دهد^۲. و نام برم قباد نیز بر روی مهرهای ساسانی به صورت وه از آمد قباد^۳ و بر سکه‌های این دوره با نشانه اختصاری ضربخانه آن ب.ر.م آمده است.^۴ از اینرو این نظر نیز که ارگان نام کهنتری برای برم قباد بوده با توجه به اینکه سکه‌ای از آن یافت نشده است در حال حاضر قابل پذیرش نیست. نظر گائوبه مبنی بر اینکه برم قباد نام رسمی این منطقه و اَرْجان نام غیررسمی آن بوده است^۵، در باره دلیل ضرب دو سکه در یک شهر، یکی با نام رسمی و دیگری با نام غیررسمی آن توضیحی ارائه نمی‌دهد.

نتیجه بررسی محدوده‌ای که محل ضرب سکه‌های فرمانروایان اموی مذکور - عبدالرحمن بن زیاد و حکم بن زیاد ابی العاص - بوده حاکی از آن است که، قلمرو حکومتی آن دو حاکم از رود طاب (مارون کنونی) فراتر رفته و تا کرانه‌های شرقی رود کرخه را نیز در بر می‌گرفته است. ضرب سکه‌های اَرْجان، برم قباد و نهر تیری در ۵۴ق توسط عبدالرحمن بن زیاد^۶، این گمان را پیش می‌آورد که موقعیت تقریبی برم قباد را باید در همان ناحیه‌ای جست که حوزه اقتدار سیاسی آن فرمانروایان بوده است.

1. *ibid*, pp. 86-87. 2. Gaube, *op.cit*, p. 29.

3. K. Yamauchi, "the Vocabulary of Sasanian Seals", *Iranian studies*, no. 5, Tokyo (1993), p. 58. 4. Walker, *op.cit*, p. 85.

5. H. Gaube, *Arabo Sasanische Numismatik*, Braunschweig 1973, p. 92.

6. Walker, *op.cit*, p. 85.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی